

האם צה"ל ערוך להתמודד במלחמה סדירה עם מדינות ערב?

זכי שלום

הנחת היסוד של מעצבי מדיניות הביטחון של מדינת ישראל מאז הקמתה הייתה שצה"ל צריך להיות ערוך להתמודד עם כל תרחיש של איום מצד מדינות ערב, כולל מלחמה נגד כל מדינות ערב.¹

האמון הלא מעורער של מעצבי מדיניות הביטחון בתקפותו של עיקרון זה שימש מרכיב חשוב ביותר בעיצוב עמדותיה של מדינת ישראל בסוגיות ביטחוניות שונות. תפקודו של צה"ל במבצע קדש, במלחמת ששת הימים, ובמידה רבה גם במלחמת יום הכיפורים הוכיח את תקפותו של עיקרון זה. בכל המקרים האלה יצא צה"ל כשידו על העליונה. לאיש לא היה ספק כי מדינת ישראל היא המנצחת, אלא שעתה – לאחר העימות המלחמתי של צה"ל ברצועת עזה (דצמבר 2008 – ינואר 2009), בהמשך לעימות שהיה בלבנון (יולי-אוגוסט 2006) – נראה כי תקפותו של עיקרון זה הוטלה בספק. להלן אבחן את הנימוקים לקביעה זו. המלחמה ברצועת עזה תהיה מקרה הבוחן. אציג לקחים גם על רקע אירועי מלחמת לבנון השנייה. המלחמה ברצועת עזה (מבצע "עופרת יצוקה"), (ובמידה רבה גם המלחמה בלבנון), נפתחה בתנאים אופטימליים מנקודת ראותה של מדינת ישראל. המלחמה החלה לאחר שנים ארוכות של הבלגה מצד ישראל על ירי לא פוסק של טילים, רקטות, פצצות מרגמה וכדומה לעבר ערי הדרום. על הבלגה זו – יהיו סיבותיה אשר יהיו – נמתחה ביקורת קשה מצד חוגים רבים בארץ, ובייחוד מצד תושבי הערים שספגו את הפגיעות ומצד חוגים פוליטיים המזוהים בדרך כלל עם הימין. עם זאת, משהחלה המערכה התברר כי הבלגה זו תרמה תרומה נכבדה להיווצרות קונצנזוס רחב מאוד של תמיכה בה בקרב החברה הישראלית. לרבדים רחבים בחברה הישראלית, ובכללם אלה המסתייגים תדיר ממדיניות כוחנית של ישראל, היה ברור כי ממשלת ישראל לא ששה אלי קרב וכי היא עשתה ככל אשר

פרופ' זכי שלום הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי, חוקר במכון למורשת בן גוריון ומרצה באוניברסיטת בן גוריון שבנגב.

היה אפשר לעשות כדי למנוע את העימות. על רקע זה בין השאר אפשר להבין שהביקורות מבית על מהלכיה המלחמתיים של ישראל היו מדודות. רוב אלה שמתחו עליה ביקורת בגין מהלך ההסלמה שיזמה עשו זאת בטון מינורי ובלשון מפויסת.²

ההבלגה תרמה גם להיווצרות אווירה אוהדת במערכת הבין-לאומית למהלכיה הצבאיים של מדינת ישראל (כמו "תקופת המתנה" שקדמה למלחמת ששת הימים). אהדה בסיסית זו הייתה קיימת גם בלי קשר למדיניות ההבלגה, על רקע העובדה שמדינות רבות במערכת הבין-לאומית רואות באסלאם הרדיקלי שחמאס מייצג איום עליהן ולא רק על ישראל. עם זאת, אפשר להניח כי מדיניות ההבלגה העצימה במידה רבה את היחס הסלחני והאוהד למדי שהפגינו מדינות רבות כלפי פעילותה הצבאית המסיבית של ישראל ברצועת עזה. התוצאה המעשית של אהדה זו באה לידי ביטוי בעובדה שהלכה למעשה הבהירה המערכת הבין-לאומית לישראל מראשית המלחמה כי היא מעניקה לה יד חופשית לתקופת זמן כלשהי, שמשכה לא הוגדר מראש, אבל כזו שנותנת לישראל את היכולת להכריע בבירור את חמאס, אם רק יעלה הדבר בידה מבחינה צבאית. "רוב מדינות אירופה", כתב אחד החוקרים, הטילו בבירור את האחריות למצב בעזה על חמאס [...] מדינות כאיטליה, גרמניה וצ'כיה הביעו הבנה כלפי ישראל ותיארו את פעולותיה כהגנה עצמית. מדינות אלה גם הקפידו להשתמש בלשון תקיפה נגד חמאס ודרשו ממנו להפסיק לאלתר את ירי הרקטות על ישראל. אפילו לאחר תחילת הפעולה הקרקעית, איטליה, גרמניה וצ'כיה המשיכו לתמוך בישראל ודיברו על הצורך בהשגת הסכם הפסקת אש לטווח ארוך שישקף את האינטרסים של ישראל".³

גם עיתוי המבצע היה נוח מאוד למדינת ישראל, משתי בחינות לפחות: (1) סוף השנה האזרחית הוא תקופה של מעין הקפאת פעילות במערכת הדיפלומטית הבין-לאומית בשל ההכנות לקראת השנה החדשה, ולפיכך היה ברור שלא יהיה אפשר "לגבש" הסדר כלשהו של הפסקת הלחימה בתקופה זו. משמע, לישראל יש חופש פעולה, זמני לפחות, במישור הצבאי; (2) תקופת הביניים שבין סיום ממשלו של הנשיא בוש ובין כניסת ממשלו של הנשיא הנבחר אובמה העניקה גם היא חופש פעולה נרחב לישראל, בלי קשר לעובדה שהממשל האמריקני בראשות הנשיא בוש הפגין עמדה אוהדת מאוד לישראל מראשית המבצע.⁴

המבצע נפתח בהפתעה טקטית לחמאס. ההערכה שרווחה בחוגי חמאס הייתה שישראל תימנע מעימות כולל ערב הבחירות. ההחלטה לצאת למבצע נרחב, בניגוד לכל הציפיות, הפתיעה את חמאס לחלוטין. מבחינה טקטית, המערכה נפתחה במתקפה אווירית מסיבית, וזו פגעה פגיעה קשה בעשרות רבות של שוטרים משורות חמאס ובתשתיות. בשלבים הראשונים של העימות ניכר היה שחמאס נמצא בהלם מוחלט בעקבות היזמה ההתקפית של ישראל. גם השלב השני

במערכה, המהלך הקרקעי, הפתיע את חמאס. בסך הכול התנהלה ההתקדמות הקרקעית בימי הלחימה הראשונים ללא תקלות מיוחדות; ולבסוף, גם ההחלטה על הפסקת אש חד-צדדית התקבלה בחמאס בהפתעה.⁵ במהלך המלחמה כולה ישראל נהנתה מעליונות מוחלטת על פני האויב שמולה הן בהיקף הכוחות העומדים לרשותה, הן בעצמת כוח האש שהיא יכולה להפגין והן במישור הטכנולוגי. יותר מכול – לישראל היתה ועדיין יש בידה עליונות אווירית לא מעוררת ולא מאוימת. הזרוע האווירית הצליחה להנחית על חמאס מכות קשות בלי שיהיה ביכולתו בדרך כלשהי לפגוע בפעילותה זו.

למרות תמונת מצב אופטימלית זו, כיום ברור שישראל לא הצליחה להשיג הכרעה ברורה בשטח באופן שלא תישאל השאלה "מי ניצח במלחמה", כמאמרו של הרמטכ"ל אשכנזי.⁶ השאלה הזו נשאלת גם נשאלת, הגם שבספקנות פחותה הרבה יותר מזו שאפיינה את התהיות אשר התעוררו לאחר מלחמת לבנון השנייה. קביעה זו לא בהכרח עומדת בסתירה לעובדה של ישראל היו הישגים גדולים מאוד במלחמה, ובהם:

א. פגיעה קשה בתשתיות חמאס ובאנשיו. תגובתה הלא מידתית של ישראל הביאה להרס בממדים נרחבים ברצועה. על פי דיווח של השר לביטחון פנים אבי דיכטר, נפגעו במערכה כאלפיים אנשי חמאס, חלק מהם הרוגים וחלק מהם פצועים. ישראל ללא ספק העצימה את מרכיב ההרתעה כלפי חמאס. ישראל הצליחה גם ליצור איום אמין כי היא מוכנה להפעיל עצמת אש אדירה וגם לפגוע הלכה למעשה בריכוזים מאוכלסים, במסגדים, בבתי ספר, באוניברסיטאות, במוסדות או"ם ועוד. כל אלה נחשבו עד כה אזורים שמחוץ לתחומי התגובה שלה. יש להניח כי תוצאות אלה ירתיעו את חמאס מהמשך שיגור טילים לעבר יישובי הדרום בהיקף ובאינטנסיביות שיהא בה, להערכתם, כדי לחייב את ישראל לפעול ברצועה כפי שפעלה

במסגרת מבצע "עופרת יצוקה".⁷

ב. ישראל הצליחה ככל הנראה (על פי דברי ראש הממשלה אולמרט לפחות) להבטיח את הקמתו של מנגנון פיקוח יעיל מבעבר על הברחות נשק לרצועה, שימלאו בו תפקיד מצרים, ארצות הברית והאיחוד האירופי.⁸

כיום ברור שישראל לא הצליחה להשיג הכרעה ברורה בשטח באופן שלא תישאל השאלה "מי ניצח במלחמה", כמאמרו של הרמטכ"ל אשכנזי.

בו בזמן אי-אפשר להמעיט בהישגי חמאס. בתום שלושה שבועות של עימות עם מדינה המוגדרת "מעצמה צבאית אזורית" כמו ישראל, וכאשר תנאי הפתיחה של המערכה היו אופטימליים מנקודת ראותה של ישראל, בפועל, חמאס נותר "עומד

על רגליו". אנשיו ניסו אף פה ושם לזנב בחיילי צה"ל הנסוגים צפונה. הוא גם לא נרתע משיגור מטחים לעבר ישראל, גם לאחר שנכנסה הפסקת האש לתוקפה. ומאז נמשך "טפטוף" כמעט יומיומי של טילים לעבר ישובי הדרום. הניסיון ההיסטורי שיש לנו לימדנו כי המציאות הרגועה יחסית שנוצרה לאחר תום המבצע תחזיק מעמד תקופת זמן מוגבלת. במישור המדיני חמאס יכול לשאוב עידוד מן הקריאות – כמה מהן מרומזות וכמה מהן מפורשות – של מדינות רבות במערכת הבין-לאומית, ובעיקר בארצות הברית ובאירופה, להגמיש את העמדות בכל הנוגע להכרה בו ולמשא ומתן עמו. קריאות אלה מעצימות את הלגיטימיות שלו במערכת הבין-לאומית והן מרכיב נוסף בהישגיו לאחר המערכה.⁹

מאזן כולל זה של תוצאות המערכה ברצועת עזה, בהמשך לאלה של מלחמת לבנון השנייה (בעיקר המשך מסע ההתחמשות וההתבססות של חזבאללה וחזיון כוחו בזירה הפנים-לבנונית), מחייב את מדינת ישראל לבחינה מעמיקה באשר לתקפותה של הדוקטרינה הביטחונית ארוכת השנים שלה וליכולתה לעמוד מול איומים חמורים הרבה יותר העלולים לעמוד בפניה. ברקע הדברים יעמדו כמה נקודות ראויות לציון:

א. שתי המערכות, בלבנון ובעזה, מצביעות עתה בבירור על כך שהאיום אשר ארגוני הטרור מציבים בפני מדינת ישראל חרג זה מזמן מן המסגרת של הביטחון השוטף ומיקם את עצמו לבטח במסגרת של איומים אסטרטגיים. מסתבר גם כי הסיכוי לשמר איום כזה בפרופיל נמוך לאורך זמן קלוש. בסופו של דבר העימות הטרדני לכאורה "עולה מדרגה" בכיוון של עימות מלחמתי כולל.

ב. שתי המערכות, זו שהתחוללה בעזה וזו שהתחוללה בלבנון, הפגינו את גפיעותו של העורף הישראלי. במשך תקופת זמן קצרה יחסית הצליחו ארגוני הטרור בצפון ובדרום לפגוע קשה למדי בעורף הישראלי, למרות החוסן שהפגינו האזרחים בשתי הגזרות. בתקופת העימות

בצפון נטשו מאות אלפי אזרחים את האזור וירדו דרומה. במהלך מבצע "עופרת יצוקה" עזבו תושבים בדרום את האזור והצפינו לפרקי זמן משתנים אולם במידה פחותה בהרבה. בשתי הגזרות נפגעה מאוד המערכת הכלכלית והחברתית, וטרם שוקמה במלואה. לצה"ל, ככל הידוע, אין מענה של ממש לאיום על העורף אם יתפתח עימות מלחמתי נוסף, מול חזבאללה או חמאס, בעתיד הקרוב.

מאזן תוצאות המערכה ברצועת עזה מחייב את מדינת ישראל לבחינה מעמיקה באשר לתקפותה של הדוקטרינה הביטחונית שלה.

ג. בשתי המערכות נדרש צה"ל להשתמש בכוח מסיבי של חיל האוויר, שריון וכוחות חי"ר. בשני המקרים נדרש גיוס ניכר של אנשי מילואים. אמנם צה"ל לא מיצה את כל יכולותיו, אבל מבחינות רבות התנהלו שתי המערכות במתווה

של מלחמה סדירה לכל דבר, ולא במתווה של "מלחמה בעצימות נמוכה", כמו שנהוג לכנות עימות בין מדינה לארגוני טרור. כאמור, בשתי המערכות לא הצליח צה"ל להגיע להכרעה ממשית מול אויבים אשר בכל היבט צבאי הם נחותים ממנו עשרות מונים. צה"ל חייב להעריך כי בעתיד, אולי הקרוב, תיכפה עלינו מערכה דומה, מול אותם אויבים, ושוב תידרש החברה הישראלית להקצות משאבים גדלים והולכים כדי להגן על עצמה. בפועל, יש להניח שבמערכה הבאה ייפגעו אזרחים גם במרכז הארץ, וצה"ל שוב יתקשה לתת מענה שיבטיח ניצחון, אפילו במובניו המוגבלים.

זוהי תמונת מצב מדאיגה למדי מנקודת ראותה של מדינת ישראל, שכן מלבד הסכנות שארגוני הטרור מעמידים בפניה, היא חייבת להיערך אל מול איומים חמורים הרבה יותר אשר ייתכן שיעמדו בפניה בעתיד. הכוונה היא בעיקר לאפשרות של עימות עם מדינות ערביות במתווה דומה לזה שניצב בפני מדינת ישראל במלחמת ששת הימים ובמלחמת יום הכיפורים. בשני המקרים עמדה ישראל בפני עימות עם שתיים או שלוש מדינות ערביות. תרחיש כזה לא נראה עתה כסיכון ממשי, על רקע העובדה של ישראל יש הסכמי שלום יציבים למדי הן עם מצרים והן עם ירדן. מדינת העימות היחידה מול ישראל היא סוריה. קרוב לוודאי שהיא תירתע מצעדים העלולים להעמיד אותה לבדה בעימות כולל עם ישראל.

עם זאת, ההיסטוריה הוכיחה שהמזרח התיכון רווי הפתעות ותרחישים לא צפויים, ולפיכך מדינת ישראל חייבת לתת את הדעת לסיכון של עימות מלחמתי עם מדינות ערביות כשבמקביל היא נתונה בעימות אלים עם ארגוני טרור המסייעים להן, ולראות בו אפשרות העלולה להתממש בשלב כלשהו בעתיד. במקרה הזה יעמדו בפני צה"ל צבאות סדירים ובהם מאות אלפי חיילים, מלווים כוחות שריון, חי"ר ואוויר בהיקפים עצומים. יותר מכול – למדינות אלה יש יכולת ניכרת לנטרל במידה רבה את עליונותה האווירית של ישראל

הולכת ונוצרת מציאות ביטחונית קשה וחמורה, שספק אם למדינת ישראל יש מענה הולם לה.

כמו שהופגנה הן במלחמת לבנון והן במערכה הנוכחית ברצועת עזה באמצעות שני מרכיבים בסיסיים: א. יצירת מאזן אימה, דהיינו שיגור טילים ארוכי טווח לעבר עריה המרכזיות של ישראל כתגמול על פעילות חיל האוויר; ב. הפעלת מערכות מתקדמות של הגנה אווירית לצורך פגיעה במטוסי חיל האוויר. משמע, הזרוע האסטרטגית העיקרית של ישראל לא תוכל לפעול בחופשיות כמו שהיא פעלה בעימותים האחרונים.

אפשרות חמורה יותר היא של מלחמה יזומה נגד ישראל על ידי מדינות ערב וארגוני הטרור שתיתפתח בירי מסיבי של טילים והרעשה ארטילרית לעבר מדינת ישראל

– ערים, ריכוזי אוכלוסייה, בסיסים צבאיים, דרכי תחבורה מפעלי תעשייה שונים וכדומה. על פי דיווחים, נמצאים כיום בידי חזבאללה עשרות אלפי טילים כאלה, המכסים שטחים נרחבים ברחבי הארץ. לסוריה יש כמות גדולה ומסיבית יותר של טילים. ישראל צריכה לתת את הדעת לאפשרות שירי כזה יתבצע בהפתעה גמורה. עד כה רווחה בישראל ההנחה כי בידי זרועות המודיעין של ישראל תהיה אפשרות סבירה להתריע על מהלך מלחמתי יזום של גורם ערבי. אין עוד ודאות שכך יהיה. ירי מסיבי כזה עלול לגרום שיתוק, ולו חלקי, של הפעילות הכרוכה בהיערכות למתקפת נגד.

לנגד עינינו הולכת ונוצרת מציאות ביטחונית קשה וחמורה, שספק אם למדינת ישראל – על בסיס היערכותה הביטחונית הנוכחית – יש מענה הולם לה. סימן שאלה כבד עוד יותר מרחף על הסיכוי שישאל תצא מעימות כזה כשידה על העליונה. תמונת מצב זו מחייבת את מדינת ישראל לבחון בחינה חדשה ונוקבת את דוקטרינת הביטחון שלה.

הערות

- 1 בראיון עתונאי אמר יצחק נבון, מזכירו האישי של בן-גוריון, את הדברים האלה: "בן-גוריון תמיד אמר לסגל הפיקוד הבכיר ששני כללים ראשיים צריכים להנחות את צה"ל: היכולת לנצח את כל צבאות ערב, אם יתקפו את ישראל בבת אחת, והשני – לעולם לא לתת לצה"ל להילחם נגד צבא אירופאי כלשהו", ריאיון עם יצחק נבון, **מעריב**, 7 בדצמבר 1973.
- 2 מדיניות האיפוק וההבלגה חזרה וקיבלה ביטוי בהצהרות ראשי ההנהגה בעת המלחמה. ראו: אולמרט: "ישראל עשתה הכל כדי למלא אחר תנאי הרגיעה בדרום ולאפשרה. הרצון ברגיעה נענה בטרור. שום מדינה לא תשלים עם מציאות שכזו". "אולמרט: זה עלול לקחת זמן, נדרשת סבלנות", YNET, 27 בדצמבר 2008. על הביקורת על מדיניות ההבלגה ראו: עמוס הראל, "בתגובה למטח הקסאמים: צה"ל תקף ברצועת עזה. ראש הממשלה הגיב מקודם יותר למטח הקטלני, שגרם לפציעתם של 3 בני אדם בשדרות, ואמר כי 'הירי מחייב התייחסות'", **הארץ**, 17 בדצמבר 2008.
- 3 טומש ברזי, "סיכום התגובות באירופה למבצע 'עופרת יצוקה' בעזה", המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 2 בפברואר 2009.
- 4 על העיתוי ה"נוח" של המבצע, בתקופת חג המולד, ועל משמעותו ראו: דניאל אדלסון, "ברגע שיהודים מעורבים, יש עניין עולמי", YNET, 11 בינואר 2009. על הקשר בין הפסקת הלחימה לחילופי הממשל בארצות הברית ראו: BaltimoreSun: Perfect timing Our view: Israeli-Palestinian cease-fire fits the schedule of incoming U.S. president, January 21, 2009; Rowan Scarborough, "ANALYSIS: Timing of Israeli invasion limited Obama's options", *Washington Times*, January 19, 2009.
- 5 על ההפתעות של חמאס במערכה ראו את התבטאויות ראש אמ"ן עמוס ידלין, הרמטכ"ל גבי אשכנזי וראש השב"כ בנושא: רוני סופר, "אמ"ן: חמאס ינסה לאזן את התמונה בפיגועים", YNET, 18 בינואר 2009. "כבר בישיבת הממשלה ב'11 בינואר הבהיר ראש אמ"ן כי ראשי חמאס לא צפו פגיעה אווירית, לא ציפו לתמרון

- קרקעי, ולא ציפו לכתף קרה מהעולם הערבי". חדשות ערוץ 2, 11 בינואר 2009.
 אתר אינטרנט: <http://news.reshet.tv/News/Politics/StatePolicy/Article,11392.aspx>
- 6 יובל אזולאי, "אשכנזי: בכל עימות עתידי צריך להיות ברור מי ניצח", "וואלה!" חדשות, 27 בספטמבר 2007.
- 7 "אבי דיכטר: כאלפיים אנשי חמאס נהרגו או נפצעו במהלך מבצע: 'עופרת יצוקה'", כך צוטט ברוטר. נט, 22 בינואר 2009. ראש הממשלה אולמרט אמר בהקשר זה דברים מפורשים: 'היום ההרתעה של ישראל גבוהה מכפי שהיתה אי פעם – לא רק בעשור האחרון, אלא הרבה מעבר לו [...] זו הרתעה נגד כל מרכיבי ציר הרשע, מי שצריך לדעת יודע [...] המלחמה בלבנון יצרה הרתעה לא רק מול חזבאללה אלא גם מול סוריה. בן כספית, "עכשיו אתם תתמודדו", **מעריב**, 23 בינואר 2009. על שינוי כללי המשחק מול החמאס ראו גם: רוזן בן ישי, "טיפול בהלם", YNET, 27 בדצמבר 2008.
- 8 ראו: בן כספית, "עכשיו אתם תתמודדו", **מעריב**, 23 בינואר 2009.
- 9 על הישגי חמאס ראו: יוני בן מנחם, "ישראל השיגה הישגים חלקיים בלבד במהלך מבצע 'עופרת יצוקה'. קבלת היוזמה המצרית להפסקת אש עלולה לשחוק את הישגיה של ישראל והחמאס ישוב ויתחזק בתוך כמה חודשים".
http://www.arabexpert.co.il/2009/01/blog-post_08.html. ביטוי מובהק להישגיו המדיניים של חמאס נתן דובר משרד החוץ של צרפת אריק שבלייה. הוא הצהיר כי הדרישה החשובה ביותר של הקוורטט היא שחמאס יפסיק לפעול באלימות. כשנשאל אם צרפת הסירה את דרישתה שחמאס תכיר בישראל כתנאי לדיאלוג השיב: "לא אמרתי שזה כבר לא תנאי". בו בזמן קרא ראש ממשלת טורקיה רג'פ טייפ ארדואן לקהילה הבין-לאומית לכבד את ניצחונה של תנועת ההתקוממות האסלאמית (חמאס) בבחירות ברשות הפלסטינית. ארדואן, שדיבר בבריסל, אמר שחמאס ניצח בבחירות שנערכו ברשות הפלסטינית, ולכן על העולם לכבד את בחירת העם הפלסטיני שבוחר בחמאס בקלפי. ראו: World Service, Hebrew Radio, January 21, 2009, http://hebrew.rib.ir/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1. וואלה חדשות, צפי: ממשל אובמה יפסיק את בידודו של חמאס, מקורות המקורבים לאובמה אמרו כי הממשל החדש מתכוון לכונן ערוץ הידברות עם הארגון ולהפסיק את הבידוד שזים משטר בוש, "וואלה!" חדשות, 19 בינואר 2009.